

УДК 159.923.2-053.2:376.36

О.Є. Керик
kerykoksana@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ**

Відомості про автора: Керик Оксана Євгенівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна. E-mail: kerykoksana@ukr.net

Contact: Keryk Oksana Yevhenivna, candidate of psychological sciences, associate professor of social pedagogy and correctional education Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine. E-mail: kerykoksana@ukr.net

Керик О. Є. Особливості особистісного та соціального розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення. У статті проаналізовано різні підходи до поняття загального недорозвинення мовлення, класифікацію мовленнєвих порушень, ступені їх прояву.

Розкрито особливості особистісного розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Виявлено, що для дітей із ЗНМ характерні непевненість в собі, пасивність, низька мовленнєва активність, відсутність ініціативи, а також, імпульсивність, неврівноваженість, агресивність, тривожність.

Розглянуто вікові особливості особистісного розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Вказано, що мовленнєві дефекти впливають на формування особистості ще в ранньому віці. Високий рівень тривожності, усвідомленість мовленнєвих вад, низький рівень комунікативної взаємодії дитини у певних вікових періодах мають різні форми прояву.

Охарактеризовано особливості ігрової діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Гра є відображенням рівня соціального розвитку особистості, моделюванням міжособистісної взаємодії. Недорозвиток мовлення дитини обмежує її ігрову діяльність. Ці обмеження проявляються в низькій ігровій активності, повільному засвоєнню сюжетно-рольових ігор, пасивності поведінки у грі, нестійкості ігрового інтересу.

Відзначено, що значний вплив на формування особистісних якостей дитини із загальним недорозвиненням мовлення має усвідомленість мовленнєвого порушення та рівень фіксованості на дефекті. Мовленнєві порушення зумовлюють низьку комунікативну та міжособистісну взаємодію з ровесниками, що негативно позначається на особистісному розвитку дитини.

Психологічна допомога дітям із загальним недорозвиненням мовлення має спрямовуватися на формування позитивного «Я-образу», формування адекватної самооцінки та сприйняття себе, подолання тривожності, розвиток ігрової, творчої діяльності.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, затримка психічного розвитку, мовленнєві порушення, самооцінка, особистість, тривожність, ігрова діяльність, соціальний розвиток.

Керик О. Е. Особенности личностного и социального развития детей с общим недоразвитием речи. В статье проанализированы разные подходы к понятию общего недоразвития речи, классификацию речевых нарушений, степени их проявления.

Указаны особенности личностного развития детей с разными степенями речевых нарушений. Отмечено, что для детей из ЗНМ характерны неуверенность в себе, пассивность, низкая речевая активность, отсутствие инициативы, импульсивность, неуравновешенность, агрессивность, тревожность.

Охарактеризованы особенности игровой деятельности детей с общим недоразвитием речи. В игре представлена система взаимодействия ребёнка с окружающим миром. Она выражает уровень социального развития личности в целом. Недоразвитие речи ребёнка ограничивает его игровую деятельность. Эти ограничения проявляются в низкой игровой активности, медленному усвоению сюжетно-ролевых игр, пассивности поведения в игре, неустойчивости игрового интереса.

Отмечено, что значительное влияние на формирование личностных качеств ребенка с общим недоразвитием речи имеет осознанность речевого нарушения и уровень фиксированности на нём. Речевые нарушения определяют низкое коммуникативное и межличностное взаимодействие со сверстниками. Это негативно отражается на личностном развитии ребенка.

Психологическая работа с детьми с общим недоразвитием речи предусматривает оказание помощи в формировании позитивного "Я-образа", адекватной самооценки и восприятия себя, преодолении тревожности, развитии игровой деятельности детей.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи , задержка психического развития, речевые нарушения, самооценка, личность, тревожность, игровая деятельность, социальное развитие.

Keryk O.E. Features of personal and social development of children with the general underdevelopment of speech. The article deals with the various approaches to the concept of general speech underdevelopment, speech disorders classification and degree of manifestation. The features of the personal development of children with different degrees of speech disorders are defined. It is highlighted that children with general underdevelopment of speech are characterized by passivity, low speech activity, lack of initiative and impulsiveness, lack of balance, aggression and anxiety.

Age peculiarities of development of children with the general underdevelopment of speech are considered. It is indicated that speech defects influenced the formation of personality at early years. High levels of anxiety, awareness of speech defects, poor child communicative interaction at certain age periods have different manifestations.

The peculiarities of children playing with the general underdevelopment of speech are characterized. The game is an image of social individual development, interpersonal interaction. Child's underdevelopment of speech limits its gaming activities. These restrictions appear at the game low activity, low absorption of role-playing games, passive behavior in the game, game interest instability.

It is noted that the significant influence on the child with the general underdevelopment of speech has speech violations and fixity level to defect. Speech abuse cause poor communicative and interpersonal interaction with peers that have a negative impact on personal development.

Psychological assistance to children with the general underdevelopment of speech is aimed at creating positive "self-image", the formation of an adequate self-esteem and perception, overcoming anxiety and social anxiety, game development and creative activity.

Key words: general underdevelopment of speech, mental retardation, speech disorders, self-esteem, anxiety, game activity, social development.

Постановка проблеми. Соціальний розвиток особистості тісно пов'язаний із рівнем її мовленнєвої компетенції. У дитячому віці він визначається формуванням «образу Я», розвитком міжособистісних відносин з іншими, виробленням правил поведінки, потребою в ігровій діяльності.

Для повноцінного розвитку пізнавальної діяльності дитини необхідна злагоджена, взаємопов'язана між собою робота всіх психічних процесів – сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення, мовлення. На тісний взаємозв'язок між пізнавальними та емоційними процесами вказував Л.С.Виготський, наголошуючи, що розумова психічна діяльність базується на вольових якостях дитини та супроводжується різноманітними емоційними проявами. Вчений розглядав спілкування дітей з оточуючим світом як чинник корекції їх розвитку [1].

Достатній рівень розвитку мовлення передбачає формування вимовних умінь і навичок, застосування їх для висловлювання власних думок, бажань, засвоєння культури спілкування. Сповільнений ритм пізнавальної діяльності, зміни у емоційно-вольовій сфері, проблеми соціального та особистісного розвитку дитини тісно пов'язані з механізмами мовленнєвих порушень та ступенем їх важкості. Це пояснюється взаємозв'язком мовленнєвих порушень іншими сторонами психічного розвитку.

У науковій літературі широко представлені дослідження мовленнєвих порушень у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення (А. С. Вінокур, Л. С. Волкова, О. Л. Жильцова); фонетико-фонематичним недорозвиненням (Р. Є. Левіна, Е. М. Мастюкова, С. Ю. Конопляста); загальним недорозвиненням мовлення (Л. Андрусишин, І. Баскакова, Є. Ф. Соботович, Л. І. Трофіменко); дітей із заїканням (С. Ю. Конопляста, М. К. Шеремет, Л. І. Белякова, Н. О. Власова, Г. А. Волкова, О. Л. Ковшиков, В. А. Кузьміна).

Дослідники вивчали прояви загального недорозвинення мовлення в різних аспектах: психолого-педагогічному (Р. Є. Левіна), медико-педагогічному (С. С. Ляпідевський), фізіологічному (Н. Н. Трауготт), клінічному (Ю. Я. Флоренська), психолінгвістичному (Є. Ф. Соботович) [4, с. 128].

Однак, недостатньо висвітлені питання комплексного вивчення соціального та особистісного розвитку дітей з мовленнєвими вадами.

Мета статті: розкрити особливості особистісного та соціального розвитку дітей із різним ступенем загального недорозвинення мовлення .

Мовленнєві порушення у логопедії поділяються з позицій двох систем класифікації: клініко-педагогічної та психолого-педагогічної.

У першій системі мовленнєві порушення поділяються за ознакою вивчення причин та патологічних проявів мовленнєвої недостатності.

Друга базується на пошуку спільних особливостей недорозвитку мовлення у дітей. Вона передбачає виокремлення порушень мовних засобів спілкування (фонетичне недорозвинення, фонетико-фонематичне недорозвинення та загальне недорозвинення мовлення) та порушень у застосуванні засобів спілкування (заїкання). Такий підхід дозволяє створювати групи для навчання дітей з різними порушеннями мовлення, обирати оптимальні корекційні методики роботи.

Наукові дослідження С. Ю. Коноплястої, Т. В. Сак, М. К. Шеремет та інших вказують на необхідність розширити межі психолого-педагогічної класифікації та включити у її структуру ті порушення, які відображають як первинне, так і вторинне недорозвинення мовлення. Воно може бути обумовлене вадами опорно-рухового апарату, інтелекту, слуху чи зору, вадами емоційно-вольової сфери. Таке трактування загального недорозвинення мовлення (ЗНМ) дозволить чіткіше визначити мовленнєвий діагноз дитини та використовувати більш ефективні форми психолого-педагогічної роботи з нею [3; 7; 8].

Вперше теоретичне обґрунтування проблеми загального недорозвинення мовлення було представлено в результатах досліджень різних форм патології мовлення у дітей, проведених Р. Є. Левіною та колективом наукових співробітників НДІ дефектології АПН СРСР (Нині Інститут корекційної педагогіки РАО) [4, с. 129].

Загалом у вітчизняній логопедії загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) розглядається як різні складні мовленнєві розлади у дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом [8].

Р. Є. Левіна вказує, що при загальному недорозвиненні мовлення у дитини порушене формування всіх компонентів мовленнєвої системи (словниковий запас, граматична будова мовлення, зв'язне мовлення, фонематичні процеси та вимова звуків) внаслідок дефектів сприймання та вимови фонем при нормальному слухові та відносно збереженому інтелекті [7].

Загальне недорозвинення мовлення має різні ступені прояву. В межах психолого-педагогічного підходу виділяють три рівні мовленнєвого розвитку:

I рівень – лепетне мовлення. Він характеризується повним невмінням правильно вимовляти звук або групу звуків. Дитина не володіє загальнозживаними засобами спілкування. Для вираження прохання, думки вдається до міміки і жестів, окремих комбінацій і звуконаслідування. Цей рівень обумовлений нестійкою артикуляцією і низькими можливостями слухового розпізнавання фонем.

II рівень – обумовлений початком розвитку фразового мовлення. Для мовлення на цьому рівні характерні численні спотворення звуків, заміни, змішання, уподібнення складів. Діти з другим рівнем ЗНМ

можуть правильно відтворювати слова різної складової структури. Проте, у них часто спостерігається випадання звуків, неправильна вимова.

III рівень – розгорнуте фразове мовлення з елементами недорозвинення лексики, граматичної будови і фонетики. Діти з таким рівнем мовленнєвого розвитку використовують найчастіше прості речення, не користуються способами словотворення, майже не вживають складних мовленнєвих конструкцій [4; с. 129-130].

Сучасні наукові дослідження дозволили виокремити IV рівень мовленнєвого розвитку (Р. І. Лалаєва, Н. В. Серебрякова, Т. Б. Фелічева). У дітей з цієї групи виявляються нерізко виражені порушення усіх компонентів мовлення. У них немає грубих дефектів звуковимови, але спостерігається недостатня диференціація звуків. Характерним порушенням звуко-складової структури є те, що, розуміючи значення слова, дитина не утримує в пам'яті його фонематичний образ. На цьому рівні спостерігається недостатня виразність мовлення, нечітка дикція, змішування звуків, що свідчить про незавершеність процесу фонемоутворення [4].

Невважаючи на рівневу диференціацію, можна вказати ряд загальних ознак, що свідчать про системне порушення мовлення. Це невідповідність між мовленнєвим і психічним розвитком дитини, пізній початок мовлення, уповільнений темп його розвитку, обмежений запас слів, труднощі у формуванні граматичної будови мови, дефекти вимови. Найбільш виразним є відставання експресивного мовлення, недостатня мовленнєва активність.

Загалом мовленнєві дефекти перешкоджають успішному розвитку пізнавальної діяльності дітей, несприятливо впливають на формування їхньої психіки, порушують можливість вільного спілкування дитини, викликають негативні емоційні стани та почуття неповноцінності у соціумі.

Причинами загального недорозвинення мовлення можуть бути нейродинамічні порушення кори головного мозку, нечіткість у роботі рухомих органів артикуляції (язика, губ, нижньої щелепи тощо), порушення тонкої довільної моторики пальців рук, розлади вегетативної нервової системи, немовленнєві порушення, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані із мовленням тощо.

Е. М. Мастюковою обґрунтовано клінічні прояви загального недорозвинення мовлення та виокремлено три рівні ускладнень.

I рівень – наявні ознаки загального недорозвинення мовлення без виражених порушень пізнавальної діяльності. У таких дітей не виявлено локальних уражень центральної нервової системи, виявлена незначна затримка зрілості структур та функцій мозку.

II рівень – характеризується затримкою психічного розвитку, наявністю неврологічних та психологічних синдромів.

III рівень – виражається глибокими ураженням коркових мовленнєвих зон головного мозку. Це найбільш стійке недорозвинення усіх сторін, видів та форм мовлення [9].

Таким чином, загальне недорозвинення мовлення у дітей характеризується різними ступенями виразності. Тому важливо диференціювати особливості особистісного та соціального розвитку дітей залежно від рівня складності мовленнєвих порушень та форм їх прояву.

Науковці Л. С. Волкова, І. Ю. Левченко, І. С. Марченко, С. Ю. Конопляста, М. К. Шеремет вказують, що формування особистісної, емоційної, мотиваційної сфер у дітей із ЗНМ відбувається з особливостями та відхиленнями. У них сповільнено формуються сенсорні і рухові функції, оптико-просторові уявлення, низький рівень розвитку основних властивостей уваги [6; 8].

Особливості особистісного розвитку дітей з вадами мовлення пов'язані з ускладненням можливостей вільного спілкування з оточуючими. Усвідомлення свого мовленнєвого порушення та фіксованість на мовленнєвому дефекті можуть призвести до зниження самооцінки дитини, почуття соціальної неповноцінності, негативних емоційних станів, тривожності, агресивності, страху мовлення тощо. Труднощі і напругу під час спілкування відчуває кожна дитина із загальним недорозвиненням мовлення. Проявами напруги в дітей 2-4 років може бути прискорене дихання, уривчастість мовлення, тривалі паузи при виборі слів тощо [10 с. 95].

У наступних вікових періодах такі прояви ускладнюються у зв'язку з розширенням потенційно тривожних ситуацій, усвідомленості власних дефектів мовлення. У шкільному віці мовленнєві труднощі можуть стати джерелом емоційної напруги, страхів, проблем у спілкуванні з ровесниками.

Високий рівень тривожності, характерний для дітей із складними порушеннями мовлення, негативно впливає на всю систему особистісного розвитку. Діти болісно реагують на невдачі, часто відмовляються від того виду діяльності, в якому відчувають себе невпевнено. Зазвичай вони ведуть себе по-різному на заняттях і поза ними. На заняттях такі діти напружені, мовлення може бути або надто швидким, або, навпаки, сповільненим, ускладненим. Зниження емоційного напруження відбувається найчастіше шляхом маніпулювання предметами, смоктанням пальця, коливанням тіла тощо. Поза межами занять діти із ЗНМ поведуться жваво, розкуто, безпосередньо.

Вивчаючи емоційно-вольову сферу дітей із складними формами загального недорозвитку, науковці вказують на надмірну розгальмованість поведінки таких дітей, а саме: імпульсивність,

неврівноваженість, схильність до дратівливості, плаксивість, часті спалахи агресивності. Часта зміна настрою, роздратованість, руховий неспокій зумовлені, на думку Е. М. Мастюкової, емоційною збудливістю та виснаженістю нервової системи. Залежно від рівня ураження головного мозку, такі прояви стають більш вираженими.

У дітей із загальним недорозвиненням мовлення може спостерігатися також гіподинамічний синдром – слабка стимуляція активності головного мозку внаслідок пошкодження його структур. Вони малорухливі, замкнені, уникають рухливих ігор з однолітками. Мисленнєві процеси сповільнені, що ускладнює процес вивчення та запам'ятовування інформації [6; 8; 9].

Комунікативні порушення тісно пов'язані із рівнем особистісного та соціального розвитку дитини. Дітям із загальним недорозвиненням мовлення різного ступеня властиві відсутність мотивації до спілкування, труднощі в комунікації, підвищена емоційна стомлюваність.

Залежно від рівня комунікативних порушень і ставлення до мовленнєвого дефекту, науковці виділяють три категорії дітей:

- дітей не турбує власний мовленнєвий дефект, тому немає труднощів з мовленнєвим контактом. Вони активно взаємодіють з дорослими і ровесниками, застосовуючи невербальні засоби спілкування, не відчуваючи сором'язливості чи неповноцінності.
- у дітей виникають труднощі у процесі встановлення контакту з оточенням, вони не прагнуть до спілкування, уникають ситуацій, в яких потрібно застосовувати мовлення. У процесі гри вдаються до невербальних засобів спілкування, гостро переживають свій мовленнєвий дефект;
- у дітей спостерігається мовленнєвий негативізм, вони надмірно фіксуються на вадах мовлення. Такі діти відмовляються спілкуватися, замкнені, можуть бути агресивними, мають занижену самооцінку. Для них характерні втеча в хворобу, самоприпинення, наявність логофобій [6].

Діти із загальним недорозвиненням мовлення по-різному можуть реагувати на мовленнєву недостатність. Тому психічний недорозвиток у них виражений по-різному. В одних проявляється мисленнєва пасивність, недостатньо нестійка увага, загальмоване сприймання, ослаблений процес запам'ятовування, а інші намагаються розвиватися на рівні зі своїми однолітками.

Важливим показником особистісного та соціального розвитку дитини дошкільного віку є гра. Тому вивчення цього аспекту діяльності дозволяє більш системно визначити особливості розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Дослідження В. О. Кондратенко, І. С. Марченко, О. Н. Усанової, С. Б. Коноплястої підтвердили, що у дітей із загальним недорозвиненням

мовлення ігрова діяльність відстає у розвитку. Вона має свою специфіку залежно від ступеня важкості мовленнєвих порушень, умов виховання, соціального середовища, в якому перебуває дитина.

Рівень гри 4-6 річних дітей із загальним недорозвиненням мовлення за своїм змістом значно нижчий, ніж у їх ровесників із нормальним рівнем мовленнєвого розвитку [6]. У дітей із ЗНМ переважає ситуативне маніпулювання іграшками, сюжетно-рольові ігри засвоюються ними значно повільніше, вони більш одноманітні за змістом.

Більш виражені особливості ігрової діяльності у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Рівень їх взаємодії з іншими є найнижчим, у порівнянні з дітьми з нормальним розвитком (Р. О. Іванкова, Н. О. Усанова). З одного боку, вони намагаються спілкуватися з ровесниками, здійснювати спільну ігрову діяльність, а з іншого, часто лише копіюють зовнішні прояви гри, не розуміючи її суті.

Труднощі в ігровій діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення можуть зумовлюватися надмірною розгальмованістю. Таким дітям важко зосередитись на грі, дотримуватися послідовності та правил гри.

У дітей із тяжким недорозвиненням мовлення може спостерігатися гіподинамічний синдром, що виражається пасивністю у грі, загальмованістю дій. Такі діти здебільшого граються мовчки, маніпулюючи іграшками, уникають колективних ігор. Таке явище посилюється також наслідками затримки інтелектуального розвитку, характерними для дітей з різними формами алалії [6].

Висновки. Таким чином, особливості особистісного та соціального розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення зумовлені впливом різних чинників. Серед них, ступінь виразності недорозвинення мовлення, її клінічне походження; ставлення до мовленнєвої вади, факт прийняття її дитиною; соціальними умовами виховання, ефективністю корекційно-розвивальних методик, які застосовуються у роботі. Порушення мовлення відображаються на розвитку психічних процесів дитини та впливають на пізнавальну, емоційно-вольову, мотиваційну, поведінкову сферу.

Процес формування особистісних якостей дитини відбувається у різні вікові періоди. У дошкільному віці найбільш вираженими особливостями особистісного розвитку дітей із загальними недорозвиненням мовлення є сповільнений темп формування всіх психічних функцій, пізнавальної сфери, ігрової діяльності. У дітей з порушеннями мовлення спостерігається пасивність у поведінці та низька мовленнєва активність, підпорядкування старшим, уникання травмуючих ситуацій, пов'язаних з мовленням.

Завданням соціального розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення є налагодження таких форм спілкування, які розвиватимуть потребу у взаємодії з оточуючими. Вони повинні бути спрямовані на формування у дитини позитивного «Я-образу», подолання тривожності та соціальних страхів, розвиток ігрової, творчої, трудової діяльності.

Напрямами подальших наукових пошуків можуть стати розробки корекційних методик, які спрямовані не лише на подолання мовленнєвих вад, але і на особистісний розвиток та соціальне становлення дітей з вадами мовлення.

Список використаних джерел

1. **Белова О. Б.** Характеристика особливостей розвитку психічних процесів у дітей з нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком / Белова О. Б. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2010. № 10 (197). – С. 92–101.
2. **Винникова Е. А.** Система соціального розвитку дітей з ризиком у психічному розвитку від двох до трьох років життя / Е. А. Винникова, А. В. Гальская // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. – 2012. – Вип. 19 (1). – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – С. 27–38.
3. **Гаврилова Н.С.** Класифікації порушень мовлення / Н. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. – 2012. – Вип. 19 (1). – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – С. 327–349.
4. **Дідкова Л. М.** Теоретичне обґрунтування проблеми загального недорозвинення мовлення: історичний аспект / Л. М. Дідкова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Вип. XV. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 127-132.
5. **Марченко І. С.** Особливості мовленнєвої активності дітей молодшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення / І. С. Марченко, А. Ю. Швалюк // Логопедія. – 2015. – № 6. – С. 51–58.
6. **Конопляста С. Ю.** Логопсихологія : навч. посіб / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010. – 294 с.
7. **Левина Р. Е.** Характеристика общего недоразвития речи у детей / Р. Е. Левина, Н. А. Никашина // Основы теории и практики логопеди. – М. : Из-во Московского государственного университета, 1967. – С. 48–52.
8. **Логопедія : підручник** / [М. К. Шеремет та ін.] ; за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К. : Слово, 2010. – 665 с.
9. **Мастюкова Е. М.** Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст) / Е. М. Мастюкова // М. : ВЛАДОС, 1997. – 304 с.

10. **Шеремет М. К.** Проблема мовленнєвої тривожності у дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями / М. Шеремет, Н. Базима, О. Мороз // *Логопедія*. – 2015. – № 5. – С. 93–99.

References

1. **Belova O. B.** Harakterystyka osoblyvostej rozvytku psichnyh procesiv u ditej z normal'nym ta porushenym movlennjevim rozvytkom / Belova O. B. // *Visnyk Lugans'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Pedagogichni nauky*. – 2010. № 10 (197). – S. 92–101.
2. **Vynnykova E. A.** Systema social'nogo rozvytku ditej z ryzykom u psichnomu rozvytku vid dvoih do tr'oh rokiv zhyttja / E. A. Vynnykova, A. V. Gal'skaja // *Zbirnyk naukovyh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Serija : Social'no-pedagogichna*. – 2012. – Vyp. 19 (1). – Kam'janec'-Podil's'kyj : Medobory, 2012. – S. 27–38.
3. **Gavrylova N.S.** Klasyfikacii' porushen' movlennja / N. Gavrylova // *Zbirnyk naukovyh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Serija : Social'no-pedagogichna*. – 2012. – Vyp. 19 (1). – Kam'janec'-Podil's'kyj : Medobory, 2012. – S. 327–349.
4. **Didkova L. M.** Teoretychne obg'runtuvannja problemy zagal'nogo nedorozvynennja movlennja: istorychnyj aspekt / L. M. Didkova // *Zbirnyk naukovyh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka*. – Vyp. XV. Serija : social'no-pedagogichna. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2010. – S. 127-132.
5. **Marchenko I. S.** Osoblyvosti movlennjevoi' aktyvnosti ditej molodshogo doshkil'nogo viku iz zagal'nym nedorozvynennjam movlennja / I. S. Marchenko, A. Ju. Shvaljuk // *Logopedija*. – 2015. – № 6. – S. 51–58.
6. **Konopljasta S. Ju.** Logopsihologija : navch. posib / S. Ju. Konopljasta, T. V. Sak ; za red. d-ra ped. nauk, prof. M. K. Sheremet. – K. : Znannja, 2010. – 294 s.
7. **Levyna R. E.** Harakterystyka obshhego nedorazvytyja rechy u detej / R. E. Levyna, N. A. Nykashyna // *Osnovu teoryy y praktyky logopedy*. – M. : Yz-vo Moskovskogo gosudarstvennogo unyversyteta, 1967. – S. 48–52.
8. **Logopedija : pidruchnyk** / [M. K. Sheremet ta in.] ; za red. d-ra ped. nauk, prof. M. K. Sheremet. – 2-ge vyd., pererob. ta dopov. – K. : Slovo, 2010. – 665 s.
9. **Mastjukova E. M.** Lechebnaja pedagogyka (rannyj y doshkol'nyj vozrast) / E. M. Mastjukova // M. : VLADOS, 1997. – 304 s.
10. **Sheremet M. K.** Problema movlennjevoi' tryvozhnosti u ditej z tjazhkymy movlennjevimy porushennjamy / M. Sheremet, N. Bazyma, O. Moroz // *Logopedija*. – 2015. – № 5. – S. 93–99.

Received 25.01.2016

Reviewed 11.03.2016

Accepted 26.03.2016